СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ҚАТАҒОН СИЁСАТИ ВА УНИНГ 1937-1938 ЙИЛЛАРДА МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ

(Тошкент вилояти мисолида)

Ж.М.Расулов

Мақолада Совет ҳукуматининг 1937-1938 йилларда Ўзбекистонда амалга оширган қатағон сиёсати (Тошкент вилояти мисолида) ўша йилларда чоп этилган даврий матбуот нашрлари асосида янгича руҳда ёритилади.

Калит сўзлар: *репрессия, матбуот, таҳририят, маориф, Тошкент шаҳри, Янгийўл тумани, қатағон қурбонлари.*

В статье на основе материалов периодических изданий, опубликованных в 1937-1938 годах, по-новому освещена политика репрессий, проводимая в Узбекистане Советским правительством (на примере Ташкентской области).

Ключевые слова: *репрессия, пресса, редакция, просвещение, Ташкент, Янгиюльский район, жертвы репрессий.*

The article is devoted to the study of the materials taken from periddicals, published in 1937-1938 in Uzbekistan. The policy of repression, pursued by the soviet government in Uzbekistan (Tashkent region) is lite up in a new way

Key words: *representative, the press, editorial office, education, Tashkent region, Yangiyul district, sacrifice representative.*

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов эл-юртимиз кўп асрлик тарихи давомида кўплаб машъум хатарларни неча бор кўргани, уларнинг жабру жафосини тортганини таъкидлаб шундай деган: «... фожеали ўтмиш, босиб ўтган машаққатли йўлимиз барчамизга сабоқ бўлиши, бугунги воқеликни теран таҳлил қилиб, мавжуд таҳдидларга нисбатан доимо огоҳ бўлиб яшашга даъват этиши лозим» [1.4]. Биринчи Президентнинг 2001 йил майдаги «Қатағон қурбонларини ёд этиш кунини белгилаш тўғрисида»ги Фармони мазкур мавзуни тадқиқ этиш учун катта имкониятлар очиб берди.

Совет ҳукуматининг оммавий қатағонларни бошлашдан мақсади – совет ҳукумати ва сиёсатига қарши деб ҳисоблаган барча кучларни йўқ қилишдан иборат эди.

Асоссиз равишда қатағон қилинганларнинг маълум бир қисмини Тошкент шаҳри ва вилоятининг шаҳар, туманларида яшаган сиёсий арбоблар ва зиёли кишилар ташкил қилган. Бу кишиларнинг қатағон жараёни ўша мудҳиш 1937-1938 йилларда чоп этилган даврий матбуот нашрларида қисман бўлса-да ёритиб борилган. Николай Ежов ташаббуси билан бошланган партия ва ҳукумат аъзолари ичида турли лавозимларда фаолият олиб бораётган кишиларни «Троцкий, Бухарин тарафдорлари» деб жазолаш, «халқ душмани» сифатида қоралаш ва айблаш жараёнлари матбуотда энг долзарб мавзулардан бири эди.

Бу мавзуда нашр этилган барча мақолалар партия ва совет ҳукуматининг назорати ва буюртмаси билан чоп этилган. Мақолаларда қатағон қилинган кишиларнинг «халқ душмани» сифатида қоралаб кўрсатилиши мутлақо туҳмат бўлгани ҳозирги кунда ўз исботини топмоқда.

Мазкур мақолалар орқали халқ оммасини қўрқув, итоатда ушлаш мақсади ҳам кўзланган эди. ВКП(б) Марказий Комитетининг 1937 йил 3 августдаги директивасида шаҳар, туманларда «халқ душманлари» устидан ўтказилган очиқ суд жараёнларини газеталарда ёритиш кўрсатилган эди [3.9]. ИИХКнинг 1937 йил 10 октябрдаги директиваси [3.11-12]да бу борадаги ишларни кучайтириш вазифаси белгиланган.

Бунга қадар, 1937 йил сентябрь ойида «Правда Востока» ва «Комсомолец Узбекистана» газеталарининг муҳаррирлари ва таҳририяти «халқ душманларини» фош этишда сустлик кўрсатаётганликда айбланган.

Масалан, «Правда Востока» газетаси муҳаррири М.Ҳасанов «Иттиҳод ва Тараққий» ва «Миллий Иттиҳод» каби аксилинқилобий ташкилотларнинг фаолиятини фош этишда олиб борилаётган ишларни матбуотда ёритмаётганликда [4.1] айбланган. М.Ҳасанов муҳаррирликдан бўшатилиб ҳибсга олингандан кейин бир қанча муддат бош муҳаррир ўринбосари лавозимида ишлаган С.Черник (3 августдан 12 сентябргача) газета масъул муҳаррири вазифасида ишлайди. 1937 йил 14 сентябрдан Ўзбекистон радиокомитети раиси А.Александровский газета бош муҳаррири этиб тайинланган.

Худди шундай айбловлар «Комсомолец Узбекистана» газетаси муҳаррири лавозимида фаолият кўрсатган Ф.В.Шурыгинга нисбатан ҳам қўйилади. Муаллифи кўрсатилмаган мақолада [5.1] Ф.Шурыгин «буржуа миллатчилари» тарафига ўтиб, «халқ душманларини» фош қилишга эътибор бермай келаётгани қайд этилган.

Ўзбекистон ССР Комсомол комитетида фаол меҳнат қилган ва кейинчалик «халқ душмани» сифатида айбланганларни халққа кўрсатиш матбуотда кўп бор

кузатилган. Бу вазифани бажаришда «Комсомолец Узбекистана» газетаси етакчилардан бўлган. 1937 йилнинг 6 октябрь, 29 ноябрь ва 1938 йилнинг 24 март, 20 сентябрда чоп этилган сонларида Комсомолда фаолият олиб борган юртдошларимизнинг «халқ душмани» сифатида айбланганлиги қайд этилган.

«Правда Востока» газетаси қатағон масаласини ёритишда етакчи бўлган. Газетада чоп этилган мақолаларнинг сони таҳлил қилинганда икки йил давомида газетанинг ҳар ойда чиққан учта сонида қатағон масаласи ёритилган. Баъзан бу ҳолат ортиғи билан бажарилган. Масалан 1937 йилнинг 5, 10, 12, 20, 21, 22, 29 сентябрь сонлари, 1938 йилнинг 1, 5, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 30 март сонларида қатағон масаласи ёритиб борилган.

ЎзССР Ер Ишлари Халқ Комиссариати раҳбари Р.Исломов, шунингдек, ўринбосарлари Е.Зелькина ва И.Данчиклар 1938 йил октябрда СССР Олий Суди Ҳарбий Коллегияси ҳукмига кўра «халқ душмани» деган сохта айблар билан қатағон қилинади. 1937 йилдаёқ уларни айбдор қилиб кўрсатиш матбуотда ёритила бошланган. В.Лопухов имзоси билан чиққан мақолада: «ЎзССР Ер Ишлари Халқ Комиссари Р.Исломов ЎзКП МКнинг биринчи пленумидаёқ А.Икромов томонидан «амалий ёрдам кўрсатиш учун» қўллаб-қувватлангани айтилган. У раҳбарлик қилаётган Комиссариат ходимлари Е.Зелькина, И.Данчиклар эса «троцкийчиликда» [6.2-3] айбланган. Бундай айбловлар қўйилиши совет ҳокимияти бошқаруви даврида табиий эди. Аслида Р.Исломов, Е.Л.Зелькина, И.И.Данчиклар қатағон даври қурбонлари бўлгани мустақиллик йилларида ўз исботини топди.

«Тошкент шаҳар партия фаоллари йиғилишининг 1-2-кунларида Ўзбекистон компартияси Марказий Комитети ўз шаънига бундай очиқ танқидларни эшитмаган эди. Ҳозирги кунгача Тошкент партия минбарида Ўзбекистон компартияси Марказий Комитети ва унинг котиби А.Икромов шаънига очиқ-ошкора сўзлар айтилмаган» [7.2] – деб ёзади «Правда Востока» мухбири А.Александровский. Муаллиф: «Мориф Халқ Комиссариати, Ер Ишлари Халқ Комиссариати, Молия Халқ Комиссариатида халқ душманлари ўзларини уйларидагидек ҳис этадилар, чунки улар юқоридан қўллаб-қувватланади» деган фикрларини билдирган. Шунингдек, мақолада А.Каримов, С.Болтабоев ва А.Исломовлар шаънига ҳам туҳматлар, айбловлар ёзилганининг гувоҳи бўласиз.

Ўзбекистон мактабларида «қурилиш жараёнлари Мориф Халқ Комиссарияти раҳбарлари Қосим Сорокин ва Кожухов Александрлар раҳнамолигида тўхтатилмоқда... совет ҳукуматига қарши аксилинқилобий туҳмат ғоялар билан ёзилган ўқув дарсликлари янги ўқув йилига тарқатилган. Уларнинг айби билан минглаб ўқувчилар таъмирланмаган ва мослаштирилмаган биноларда ўқимоқда» [8.1] деган туҳмат фикрларни 1937 йил 8 октябрда муаллифсиз эълон қилинган мақолада кўрамиз. Шунингдек, мақолада: «халқ таълими аксилинқилобий кайфиятда фаолият олиб бораётган педагогларга эътибор бермайди, аксинча, ҳукумат учун содиқ бўлган мактаб директори ва ўқитувчиларни ишдан бўшатиб келади» [8.1] деб кўрсатилган. Мақолада ёзилган маълумотлардан кўрамизки, халқ таълими вакилларини қатағон қилиш совет ҳукумати учун жуда ҳам муҳим аҳамият касб этган.

1937 йил сентябрда матбуотда медицина ходимларининг қатағонга тортилиш жараёни ҳам ёритилган. «Комсомолец Узбекистана» Медицина институти раҳбари З.Қ.Саттаров ҳақида «Х.Д.» имзоли муаллифнинг мақоласини чоп этади. Мақолада «Улар медицина соҳасидаги кадрларни тайёрлашга зарар келтиришмоқда. Тошкент медицина институти раҳбари З.Саттаров, унинг яқин ёрдамчилари фаолияти ҳақида комсомоллар бир неча бор партком котибига хабар берганлар. Аммо партком эътибор бермай уларга ён босган» [9.3] деган туҳмат айблар қўйилган.

Маълумки, 1937 йилда Тошкент вилояти Янгийўл тумани партия комитети котиби лавозимида фаолият олиб борган Йўлчи Эгамбердиев Акмал Икромов томонидан фаол ходим сифатида эътироф этилган. Аммо партия ва совет ҳукумати Й.Эгамбердиевни халқ душмани сифатида айблаб қатағон қилган. Й.Эгамбердиевнинг суд жараёни газеталарнинг 1937 йил октябрь ойи сонларида ёритилди. Хусусан, «Правда Востока»-нинг 4 октябрь сонидаги муаллифи кўрсатилмаган мақолада шундай ёзилади: «2 октябрда Ўзбекистон ССР Олий Суди Коллегиясининг сайёр йиғилиши суди олдида аксилинқилобий миллатчи тўда туради... колхоз тузуми ва совет ҳокимиятига қарши... уларнинг бошида халқ душмани А.Икромов томонидан тайинланган Янгийўл туман партия комитети котиби Йўлчи Эгамбердиев турган» [10.1]. Шунингдек, мақолада Йўлчи Эгамбердиевнинг колхозни йўқ қилиб, империалистик тузумга қайтармоқчи эканлиги, унинг топшириғи билан колхозга зиён келтириш ишлари олиб борилганлиги ҳақида туҳмат айблар ифодаланади.

Янгийўл туманидаги бу ҳолат ҳақида «Комсомолец Узбекистана» газетасида ҳам ёзилади. Мақолада Й.Эгамбердиев босмачи, қўпорувчи, иккиюзламачи сифатида қоралаб кўрсатилган. Й.Эгамбердиевнинг мададкор ҳимоячиси сифатида А.Икромов эътироф этилади. Мақолада суд жараёни 7 кун давом этгани қайд этилади [11.1].

Янгийўл туманидаги ЎзССР Олий Суди сайёр йиғилиши суд жараёни ва унинг якунлари ҳақида «Правда Востока» газетасининг 8 октябрь [12.3] ва 10 октябрь [12.2-3] сонларида Л.Сливкин, А.Завертяев имзоси билан мақолалар чоп этилади. Мақолалар Й.Эгамбердиев устидан чиқарилган ҳукмни ўзида акс эттирган. Бу ҳақда кейинги мақолаларимизда батафсил тўхталиб ўтамиз.

Юқорида номлари келтирилган сиёсий, давлат, хўжалик ташкилотлари раҳбарлари ва ходимларининг СССР Олий Суди Ҳарбий Коллегияси томонидан ҳукм қилиниб, қатағон қилингани катта фожеадир.

Адабиётлар:

1. Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: Маънавият, 2008.- 176 б.
2. Халқ сўзи.- 1999.- 13 май.
3. «Большой террор»: 1937–1938. Краткая хроника* / Составители Н. Г. Охотин, А. Б. Рогинский. http://www.memorial.krsk.ru/Articles/2007HrBT.htm.
4. «Исправить грубейшие политические ошибки». / Правда Востока.- 1937.- 5 сентябрь.
5. Беспощадно выкорчевать всех и всяких врагов народа. / Комсомолец Узбекистана.- 1937.- 14 сентябрь.
6. Лопухов В. Никакой пощады врагам народа, их пособникам и покровителям. / Правда Востока.- 1937.- 10 сентябрь.
7. Александровский А. Собрание партийного актива Ташкента. / Правда Востока.- 1937.- 12 сентябрь.
8. Ликвидировать последствия вредительства в школах Узбекистана. / Комсомолец Узбекистана.- 1937.- 8 октябрь.
9. Как враги народа орудовали в медицинском институте. / Комсомолец Узбекистана.- 1937.- 26 сентябрь.
10. Враги Узбекского народа. / Правда Востока.- 1937.- 4 октябрь.
11. Враги Узбекского народа получили по заслугам. / Комсомолец Узбекистана.- 1937.- 10 октябрь.
12..Сливкин Л., Завертяев А. Процесс контрреволюционной вредительской банды буржуазных националистов в Янги-юле. / Правда Востока.- 1937.- 8-10 октябрь.

Андижон давлат университети,
2018 йил 14 майда қабул қилинган
(Тақризчи: т.ф.д. Б.Расулов)